

In memoriam

Jan Blommaert, 4 november 1961 – 7 januari 2021¹

Ico Maly

Tilburg University

i.e.l.maly@tilburguniversity.edu

Het overlijden van Jan Blommaert was een translokaal sociale-mediafenomeen. Studenten, jonge onderzoekers en gevestigde academici over de hele wereld rouwden om zijn overlijden en prezen zijn academische impact. Velen van hen schreven ook getuigenissen over zijn persoonlijkheid en de impact die hij had op hun leven en academische carrière². Als je die berichten leest, vraag je je spontaan af hoe hij al die mensen op al die plaatsen in ongeveer hetzelfde tijdsbestek heeft kunnen ontmoeten, inspireren en er mee samenwerken. Toen hij in maart 2020 het nieuws bekend maakte dat hij terminaal ziek was, werd hij meteen overweldigd door de vele berichten die binnenstroomden via Facebook, Academia, Twitter en e-mail. Honderden ex-studenten, arbeiders uit het maatschappelijk middenveld, activisten, journalisten, politici, vakbondsleden en professoren uit de hele wereld dankten hem voor zijn academische én maatschappelijke engagement in de laatste decennia. Hij was er niet alleen persoonlijk door overweldigd of dankbaar, hij zag het als een bewijs dat ‘zijn publicatiestrategie werkte’. Een strategie die hij benoemde met het label ‘kennisactivisme’. Dit kennisactivisme richtte zich op het zo breed mogelijk verspreiden van kennis door gebruik te maken van verschillende formats en media.

¹ Deze in memoriam verscheen eerder als I. Maly (2021) Jan Blommaert (1961-2021). *Discourse & Society*, 32(3): 394-398.

² Zie Diggitt Magazine voor enkele van deze getuigenissen: <https://www.diggittmagazine.com/files/jan-blommaert-life>.

Hij was een vurig verdediger van open-accesspubliceren als middel om kennis te laten circuleren. De samenleving had betaald voor de ontwikkeling van die kennis en die kennis moest dus deel worden van het publieke domein. Het moest toegankelijk zijn hier en in de rest van de wereld.

De universiteit was voor hem geen ivoren toren en academische kennis beschouwde hij als intrinsiek verbonden met de samenleving. Blommaert was, net als de meeste van zijn *maîtres à penser* – Dell Hymes, Johannes Fabian, Michel Foucault, Erving Goffman om maar enkelen te noemen – een academicus die niet alleen werd gedreven door een academische, maar ook door een sociale en politieke missie. Zijn werk was:

ethnographic throughout, but ethnography in a particular sense: not that ‘ethnography’ found in most textbook descriptions of it (a ‘method’, in other words), but a general programmatic perspective on social reality and how real subjects, in real conditions of everyday life, possessed by real interests, make sense of it (Blommaert 2018a: ix).

Net als Dell Hymes onderschreef hij een humanistische politiek die zijn etnografische benadering van een stevig fundament voorzag. Etnografie was niet alleen een wetenschappelijke discipline, maar ook een politiek-democratisch project in de traditie van de Verlichting en het marxisme.

Etnografie, zo benadrukte hij graag, had een ‘contra-hegemonisch’ potentieel, onder andere door de stem te versterken van diegenen die niet worden gehoord (Blommaert en Dong 2010). Het boek *Debating Diversity: Analysing the discourse of tolerance* (Blommaert en Verschueren 1998), dat hij samen met Jef Verschueren schreef, was een vroege getuigenis van die toewijding. In dit baanbrekende werk, dat beide auteurs op de academische kaart zette, lieten Blommaert en Verschueren zien hoe nauwgezet academisch onderzoek niet alleen academisch relevant is, maar ook maatschappelijk en politiek belangrijk kan zijn. In dit boek gaven de auteurs de stem terug aan de stemloze migranten in het Belgische ‘integratiedebat’. Ze toonden aan dat het tolerantiediscours van de meerderheid de belangrijkste veronderstellingen van extreemrechts deelde. Zowel de zogenaamd tolerante meerderheid als extreemrechts cultiveerden een ideologie van homogenisme die diversiteit abnormaliseerde.

Die verschuiving van het academische naar het maatschappelijke veld maakte het boek politiek controversieel. De Nederlandse voorloper van *Debating Diversity – Het Belgische Migrantendebat* (Blommaert en Verschueren 1992) – werd zes jaar eerder gepubliceerd. Het werd niet alleen in eigen beheer uitgegeven omdat geen enkele uitgever het wilde, het was ook politiek explosief. Aan deze contra-hegemonische stem zat een prijskaartje. Het was niet alleen theoretische kennis die Blommaert met zijn lezers deelde, toen hij in zijn ondertussen klassieke boek *Discourse: A critical introduction* schreef:

At the end of the day hegemony may be what it is because there is a real price to be paid for being anti-hegemonic. The price may be that one is not understood, not heard, not recognized as a subject, but it may also be that one is ostracized, exiled, killed or jailed, made unemployable, or declared insane. (Blommaert 2005: 167)

Blommaert had uit de eerste hand ervaring met wat het betekende om stelling in te nemen tegen de hegemonie. Hij werd natuurlijk niet gevangengezet of vermoord, maar de rector probeerde hem en Verschueren een zwijgplicht op te leggen, en journalisten, politici en zelfs academische collega's probeerden hen te kleineren. Dit was geen eenmalige gebeurtenis. Toen Verschueren en hij later een nieuw boek over antiracisme publiceerden (Blommaert en Verschueren 1994), drongen auteurs van dezelfde uitgeverij er bij hun uitgever op aan om het uit de winkels te halen. Zijn hele leven heeft hij 'tonnen stront' over zich heen gekregen, om Blommaert te citeren in de documentaire *Woord x Macht x Strijd*³.

Alle tegenacties waren tevergeefs, Blommaert bleef zijn rol als publiek intellectueel opnemen met dezelfde nauwkeurigheid en misschien zelfs met meer toewijding. Gedurende zijn hele carrière en in al zijn geschriften zien we het belang van zijn principiële humanisme. Dezelfde drang om een stem aan de stemlozen te verschaffen stond centraal in wat hij zelf zag als zijn beste boek: *Grassroots Literacy: Writing, Identity and Voice in Central-Africa* (Blommaert 2008). In dit boek analyseerde hij de autobiografische geschriften van 'Julien' en de Congolese schilder Tshibumba als *grassroots* stemmen over geschiedenis. Hij analyseerde hun geschriften niet als 'lokale' teksten, maar vanuit een perspectief van 'mobiliteit' en 'ongelijkheid' in de context van globalisering. Beide teksten waren geschreven voor een publiek in het buitenland, maar hij voerde aan dat de betekenissen van die teksten moeizaam te transporteren waren. Hun sub-elitaire schrijven werkte goed in lokale context, maar kreeg in een geglobaliseerde context een heel andere betekenis. Hun stemmen stonden sterk in contrast, schreef hij in het voorwoord, met zijn eigen stem. Blommaert was zich er volledig van bewust dat hij toegang had tot elitemiddelen. Door zijn beheersing van academisch Engels was hij volledig geïntegreerd in een elite-omgeving op de hoogste schaal van globalisering. Hij werkte in excellente universiteiten in kernsteden en kernlanden van het wereldsysteem en had toegang tot goede bibliotheken en toptijdschriften, terwijl de subjecten van zijn onderzoek – Julian en Tshibumba – niet over die middelen beschikten om een stem te hebben.

Dit besef van zijn bevoorrechte positie in combinatie met zijn humanisme en zijn overtuiging dat wetenschap een publiek goed is, maakten van hem een fervent voorstander van open-accesspubliceren. De meeste van zijn papers en zelfs boeken

³ De documentaire *Woord x Macht x Strijd* ging in première op 16 november 2021. Meer informatie op <https://www.docwerkers.be/docu/jan-blommaert/>.

verschenen (voor het eerst) op zijn blogs, de *Tilburg Papers voor Cultuurstudies* en later ook op platforms als Academia en Researchgate. Hij was ook een van de oprichters van *Diggit Magazine*, waar hij zonder competitie de meest productieve auteur en redacteur was. Naast zijn vele academische boeken en papers schreef hij meer dan tien Nederlandstalige boeken en honderden analyses op alternatieve media. Hij zag zichzelf als een 'educator', iemand die de plicht op zich nam om zijn inzichten terug te geven aan de samenleving. Het was zijn overtuiging dat wetenschap kan bijdragen aan een betere samenleving en die overtuiging was in al zijn werk aanwezig. Deze open-accesspublicatiestrategie was de essentie van zijn 'kennisactivisme', en het verklaart ten minste gedeeltelijk het wereldwijde bereik van zijn werk.

Een ander ingrediënt van deze wereldwijde impact is het programmatische, innovatieve en datagedreven karakter ervan. De programmatische dimensie begint opnieuw met Dell Hymes. Hymes verschaftte hem 'a framework that enables the incorporation of a vast field of social-scientific angles, tools and instruments' (Blommaert 2010: 694). Het maakte Blommaerts etnografie paradigmatisch. Hij plaatste het duidelijk in de hymesiaanse traditie als een *approach* (en dus niet louter een methode) die gegrond was in de antropologische geschiedenis van etnografie. Etnografie was voor hem een methodologie met haar eigen ontologie en epistemologie (zie Blommaert en Dong (2010) voor een gedetailleerde beschrijving). Vanuit deze traditie hield hij zich bezig met veel verschillende academische deelgebieden: kritische discoursanalyse, linguïstische antropologie, conversatieanalyse, sociologie, taalkundig landschapsonderzoek, narratieve analyse, socialemediastudies en natuurlijk sociolinguïstiek. Hij ging altijd uit van de idee dat taal de architectuur van de samenleving is. Taal is volgens hem altijd sociaal geladen. Taal draagt de geschiedenis van haar gebruik in zich mee en wordt in de samenleving gehanteerd. Het is door taal dat we sociaal zijn, en belangrijk: taal heeft sociale en politieke consequenties voor mensen. Taal is dus een materiële realiteit.

Cruciaal hier is dat context niet louter buiten de taal staat, misschien zelfs integendeel: taal is context. Het is doorheen taal dat we de context van ons schrijven construeren. Het belang van context en daarmee de samenleving in zijn werk kan niet genoeg worden benadrukt. Het is door een gedetailleerde aandacht voor context dat kritiek mogelijk wordt op macht en machtheffingen. De context van taalproductie is dan ook voorwerp van onderzoek. Context stond daarom niet toevallig centraal in zijn drie belangrijkste werken. *Discourse* (Blommaert 2005) vormde samen met *Grassroots Literacy* (Blommaert 2008) en *A Sociolinguistics of Globalization* (Blommaert 2010) een trilogie. Niet alleen de etnografische aanpak stond centraal in die boeken, het was duidelijk dat Blommaert altijd echte mensen met hun interesses en belangen in het leven centraal zette. Zelfs in *Discourse* bekritiseerde hij niet alleen 'macht', hij koppelde er ook een kritische reflectie op de academische praktijk aan door te pleiten voor een discoursanalyse die machtheffingen analyseerde. Discoursanalyse moest gericht zijn op 'what power does to people, groups, and societies, and of how this impact comes about' (Blommaert 2005: 1-2). Macht was

voor hem niet alleen iets dat tot stand kwam door middel van taal, maar ook in de sedimentatie van taal. ‘Language itself,’ zo stelde hij, ‘is an object of inequality and hegemony; revealing the power effects of language cannot overlook this dimension of how language and speech themselves have been “molested”’ (Blommaert 2005: 67). Dit betekende voor hem dat de analyse van het discours moest beginnen lang voordat mensen spreken of tekst produceren. De context mocht niet worden beperkt tot het ‘hier en nu’, of tot de lokale situatie van het discours. Context was volgens hem ‘de wereld’ (Blommaert 2008: xiii; Blommaert 2010) en die wereld was cruciaal in de betekenis van taal.

Zijn trilogie was diep etnografisch en gebruikte globalisering als context. Alle drie de boeken concentreerden zich op het feit dat mobiliteit in de laatste fase van globalisering een fundamenteel gegeven was. Volgens hem verplichtte dit de sociale wetenschappen om zichzelf opnieuw uit te vinden, te reorganiseren en nieuwe instrumenten te ontwikkelen om deze nieuwe context te begrijpen. Blommaert had uit de eerste hand ervaring met globalisering als context. Elke plek ter wereld waar hij werkte, werd een site waar hij veldwerk verrichtte. Hij begon zijn academische carrière als een doctoraatsstudent met veldwerk in Tanzania. Toen hij aan de Belgische universiteiten in Gent en Antwerpen werkte, hield hij zich niet alleen bezig met het verhitte ‘integratiedebat’, maar werd hij ook door overheidsinstanties gevraagd om de ‘narratieven van asielzoekers’ te analyseren. Die data gebruikte hij later om de machtheffecten van die instellingen op het leven van asielzoekers te analyseren. Toen hij werd aangesteld aan het *Institute of Education* in Londen hield hij zich bezig met het analyseren van de rol van taal in taalonderwijs. Zelfs zijn eigen wijk in Antwerpen Berchem werd een site voor veldwerk (Blommaert 2013). En altijd werd het lokale geïnterpreteerd in een globale, gelaagde, polycentrische context. En altijd concentreerde hij zich op de machtheffecten in en door taal en hoe door taal ongelijkheid en onrecht werd gecreëerd en gerechtvaardigd.

Blommaert was uitgesproken empirisch in de opbouw van zijn theorie. Hij was ervan overtuigd dat wetenschappers nood hebben aan ‘the messiness and chaos of actual confrontation with empirical cases and data in order to arrive at systematic theories’ (Blommaert 2018b: x). Veldwerk betekende voor hem nooit louter een beschrijving. Gegevens werden geanalyseerd in functie van het bouwen van een empirisch gefundeerde theorie die de gevolgen en machtheffecten van globalisering en later ook digitalisering zou schetsen voor de studie van taal in de samenleving. De diepste gevolgen van macht, zo betoogde hij, waren overal ongelijkheid. Macht, zo stelde hij vast, differentieert en selecteert, omvat en sluit uit. Als een gevolg van het belang dat Blommaert hechtte aan context begon ook digitalisering de afgelopen twintig jaar langzamerhand een centrale plek in zijn werk te krijgen. Hij had er altijd spijt van dat hij in zijn *Discourse*-boek niet meer aandacht besteedde aan de rol en impact van digitale media. Hij compenseerde dat door de afdeling Cultuurwetenschappen van Tilburg University in de richting van *digital culture studies* te sturen. In een van zijn laatste papers voerde hij overtuigend aan dat:

Digital infrastructures have become part of what is conventionally described as ‘social structure’ – the deep, generic and often invisible drivers behind actual social conduct – and such infrastructures now demand much more attention in research on messages and meaning. (Blommaert 2020)

Al zijn werk was empirisch, etnografisch en diep paradigmatisch. Hij beschouwde wetenschap en onderzoek als het product van mensen. Dit betekent dat sociale wetenschappen ook gebaseerd zijn op gedeelde aannames die terug te vinden zijn in bepaalde trends in onderzoek, of disciplines en scholen. Hij pleitte ervoor dat wij als onderzoekers niet alleen de aannames in de samenleving en hun machtheffingen kritisch analyseren, maar dat we ook even kritisch zouden reflecteren op onze eigen aannames als onderzoekers. De meeste van zijn boeken, van zijn taalkundige landschapsonderzoek tot zijn engagement met discoursanalyse, sociologie en geletterdheidstudies, deelden deze gretigheid om de bestaande paradigma’s in twijfel te trekken. Hij analyseerde de gedeelde aannames in een veld of een wetenschappelijke discipline etnografisch en probeerde bij te dragen aan die academische discipline door kritisch in te gaan op de aannames ervan. Etnografie heeft contra-hegemonische kwaliteiten, dus gebruik ze ten volle zodat we de wereld rechtvaardiger en gelijkzamer kunnen maken. Die focus op onderzoek niet louter om de wereld te begrijpen, maar om ze te veranderen, is de belangrijkste les die Blommaert ons bracht.

Literatuur

- Blommaert, J. (2005) *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. (2008) *Grassroots Literacy: Writing, Identity and Voice in Central Africa*. New York: Routledge.
- Blommaert, J. (2010) Obituary: Dell H. Hymes (1927–2009). *Journal of Sociolinguistics*, 14(5): 693–697.
- Blommaert, J. (2013) *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes*. Chronicles of Complexity. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. (2018a) *Dialogues with Ethnography: Notes on Classics and How I Read Them*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. (2018b) *Durkheim and the Internet*. London: Bloomsbury.
- Blommaert, J. (2020) Political discourse in post-digital societies. *Trabalhos em Linguística Aplicada*, 59(1), DOI: 10.1590/01031813684701620200408.
- Blommaert, J. en J. Dong (2010) *Ethnographic Fieldwork: A Beginner’s guide*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. en J. Verschueren (1992) *Het Belgische Migrantendebat*. Antwerpen: International

Pragmatics Association.

Blommaert, J. en J. Verschueren (1994) *Antiracisme*. Antwerpen: Hadwijch.

Blommaert, J. en J. Verschueren (1998) *Debating Diversity: Analysing the Discourse of Tolerance*. London: Routledge.

Over de auteur

Ico Maly is associate professor digital culture studies aan Tilburg University, hoofdredacteur van DiggIt Magazine en senior fellow bij CARR (Centre for the Analysis of the Radical Right). Hij schreef onder andere *Vooruit. Politieke Vernieuwing, digitale cultuur en socialisme* (Epo, 2021), *Nieuw Rechts* (Epo, 2018), *Hedendaagse antiverlichting* (Epo, 2018) en *N-VA. Analyse van een politieke ideologie* (Epo, 2012). Hij was een leerling, collega en vriend van Jan Blommaert en werkte jarenlang samen met hem aan Tilburg University.